

*Fritz Melbye: "Parti af Havnen i Sankt Thomas" (1852).
Midt i maleriet, på en høj bag selve byen befinder sig Petit-familiens hvide villa.
Maleriet ejes af MIS Museet for Søfart. Fotograf: Jørgen Als.*

Tre danske jøder fra Sankt Thomas

Anne Labrosse beretter levende om sine dansk-vestindiske aner og om familiens vej til Sankt Thomas og tilbage til København igen, hvor de under Anden Verdenskrig blev sendt til Theresienstadt. I artiklen beskriver hun deres forbindelse til maleren Camille Pissarro og hans forældres kamp mod de jødiske myndigheder for at blive lovformeligt gift.

Af Anne Labrosse

Omkring år 1798 ankom mine tip-tip-tipoldeforældre, Moïse Ribca Manzano (Pomié) og Rebecca Athias, til en lille dansk ø.¹ Her blev de ikke mødt af bøgeskove, Kattegat, enge, provinsbyer og flade marker, men af palmer, hibiscus og turkist hav. Alligevel vejede Dannebrog fra flagstænger og bygninger. Øen lå mange hundrede sømil væk fra København og var 39 kvadratkilometer stor med små bjergrygge, som var beplantet med eksotiske træer, tropiske blomster og frugter. Moïse og Rebecca ankom til Charlotte Amalies gode havn fra den franske ø Saint-Domingue (i dag den uafhængige stat Haiti) med deres børn samt to slaver.² De havde forladt deres hjem i Bordeaux, da Den Franske Revolution stemplede dem som reaktionære rige overklassejøder.

På Saint-Domingue gik det ikke bedre. Ifølge Carsten Bach-Nielsen blev enhver, der ikke tilhørte den jordbesiddende klasse, anset som revolutionær efter Den Franske Revolution. I sin artikel om jøderne på Sankt Thomas skriver han, at oprøret på Saint-Domingue blev slået hårdt og effektivt ned af britiske styrker, hvilket i omfattende grad gik ud over den jødiske befolkning. Danmark holdt sig imidlertid uden for disse opgør mellem stormagter. Under

Isaac Petit, min tip-tipoldefar, gift med Esther Pomié og senere med Rachel Pomié, begge døtre af Moïses Ribca Pomié og Rebecca Athias. Isaacs søster, Anne Félicité, blev gift den 10. december 1798 i Bordeaux med Joseph Gabriel Pissarro. De fik en søn Frédéric Abraham Gabriel Pissarro i 1802.

*To fotografier af Camille Pissarros forældre, Frédéric og Rachel Pizarro, årstal er ukendt.
Fotografiet er sendt til Sankt Thomas til min tipoldefar Samuel Eugène Petit.*

neutralitet og med en god handel kunne Danmark således huse Caribiens forfulgte, beretter Bach-Nielsen.³ Caribien blev hjem for nogle af de ældste jødiske menigheder i Nordamerika. Helt tilbage til 1600-tallet var jøder ankommet til disse tropeøer. De allerførste sefardiske jøder ankom med Christopher Columbus' skibe. De havde taget hyre som mandskab. De kom fra Braganza, Bayonne og Bordeaux, mens de ashkenaziske jøder kom fra Altona, Hamborg, Danmark, Holland og England.

Jøderne var hverken fugl eller fisk i deres identitet, ofte spanske eller portugisiske som mine forfædre, Moïse og Rebecca. De var blevet franske statsborgere i Bordeaux, hvor jøderne levede i fred og fordragelighed med de katolske indbyggere. Der var blevet dannet en stor jødisk menighed, og jøderne var flittige og dygtige handelsfolk. Så kom Den Franske Revolution, og igen var jøderne på flugt. Man kan måske sige, at de blev født ud af en tragedie. Jøderne var udstødte, fordrevne og bortviste

allerede fra det 14. århundrede. Men de ville holde fast i deres traditioner og historiske erindringer. I Vestindien skulle de nye kolonier imidlertid befolkes, jorden skulle dyrkes, og handelen skulle i gang. Da Moïse ankom med sin familie til Charlotte Amalie i slutningen af 1700-tallet, blev familien danske statsborgere. Det eneste, man krævede af dem, var, at de overholdt alle danske helligdage, og som de andre nybyggere skulle de nedskrive alle fødsler, dåb, konfirmationer, ægteskaber og dødsfald i deres respektive menigheders registre. Reglerne var tilpasset den nye koloni.

Ikke mange fra moderlandet havde lyst til at drage ud på den lange rædsomme sejltur til troperne. De fleste omkom under sejlturen, og de få, der overlevede, faldt hurtigt fra, nu syge af tropesygdomme og svækkede af manglende ernæring under sejlturen. De allerførste pionerer ankom fra tugthuse og fængsler i Danmark, og de var ikke egnede til at rydde jord, plante, bygge og anlægge en by. Men så

Et nyere fotografi af Petit-huset i Charlotte Amalie taget af en dansk rejsefører bosat der. Min tipoldefar, Samuel Eugène Petit, byggede det i højderne, da klimaet var bedre, og der blæste en kølig brise fra havet. Huset har udsigt over byen og havet. Grunden valgte min tipoldemor, Julie Eve Petit, som døde kun seks måneder efter, at de var flyttet ind i juli 1865. To af Samuel Eugènes børn blev boende i huset efter, at han selv døde i 1882.

kom slaverne fra Guinea. Også her var der mange, der døde under sejlturen. De, der klarede turen, var syge, svagelige og underernærede, men de begyndte at arbejde på plantagerne eller på havnen. På Sankt Croix, Sankt Thomas og Sankt Jan var slaverne nødvendige, og det gjaldt om at holde dem raske, sunde og stærke, så de kunne arbejde. Øernes skove skulle ryddes, der skulle plantes kakao, tobak og kaffe, sukkerrør skulle høstes, og varerne skulle sendes til Europa. Pengene strømmede tilbage til den danske koloni. De fleste plantageejere så ikke nogen fordel i at straffe deres arbejdere, og mange af de nye plantageejere var selv bønder og arbejdede hårdt. Uden slaverne kunne de ikke klare det. Man begyndte at lade ejerne eller slaverne selv købe sig frie (frifarvede), ikke så de fik samme rettigheder som de hvide, men for at de kunne købe huse og jord. De fik også flere muligheder for at arbejde i købmandsforretningerne, pakhusene, på skibene og for at blive oplært som håndværkere eller i huset som kokke og tjenestefolk hos deres ejere mod løn.

Tidligere overrabbiner Bent Lexner svarer:

Hvorfor havde Frédéric Abraham Gabriel Pizarro og Rachel Petit så svært ved at blive lovformeligt gift?

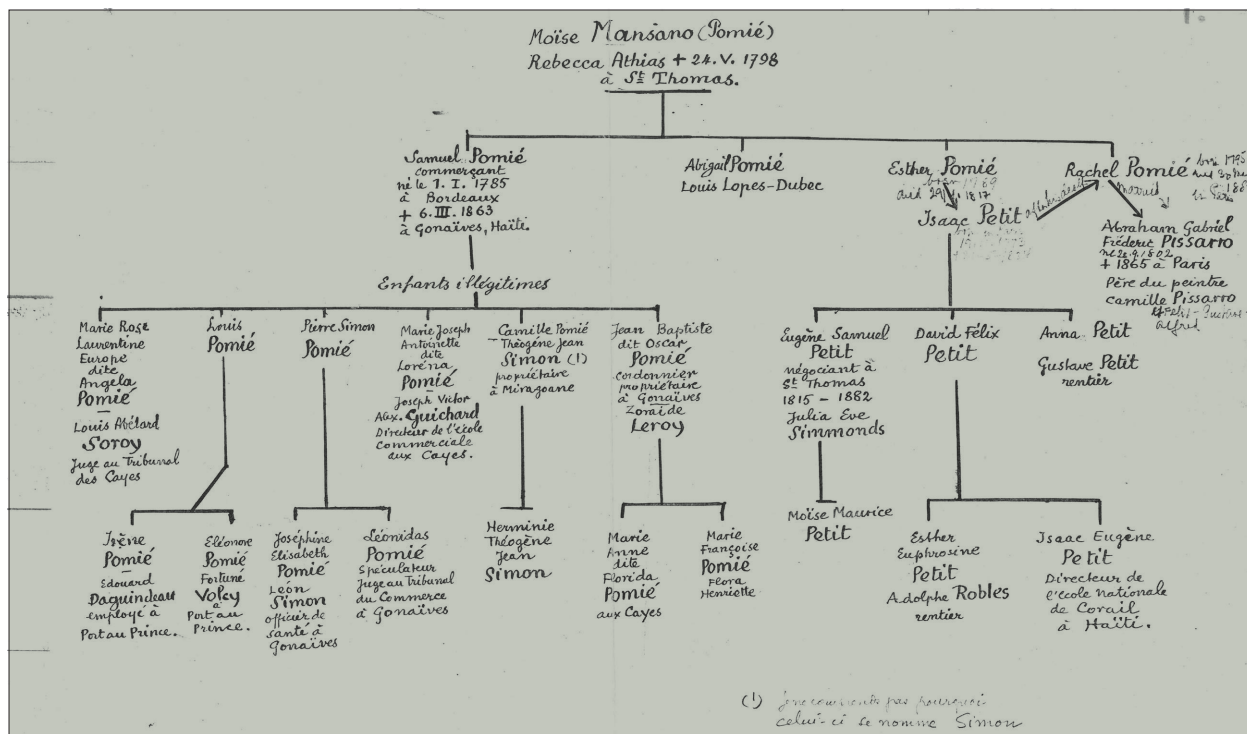
”Da jeg ikke har haft mulighed for at se de enkelte dokumenter i forbindelse med striden, kan jeg kun forsøge at forklare forbuddet mod et ægteskab mellem nevøen fra Frankrig og tanten.

Det første og umiddelbare må være forbuddet i 3. Mosebog kapitel 18 vers 14, hvor det hedder, at en nevø ikke må gifte sig med sin faster. Nu er der jo ingen forklaringer på årsagerne til de enkelte forbud i Torahen, men hvis man tyr til de rabbiniske kommentarer, nævnes det, at et sådant ægteskab strider imod naturens orden. Her nævnes det også, at forbuddet kun gælder, når det drejer sig om en nevø og en faster, men at en niece gerne må gifte sig med sin onkel. Årsagen forklares ved, at en mand skal være optaget af at opfylde den pligt, han har til at skabe kommende generationer, hvilket ikke vil ske med fasteren, der jo tilhører en tidligere generation. Det nævnes også, at forhold mellem unge mænd og ældre kvinder ikke er naturlige.

Hvis man vil forsøge med andre årsager til forbuddet, kan det ligge i rabbinernes bestemmelser om særlige regler for en fraskilt kvinde eller en gravid enke. Her lægger man nogle tidsbegrænsninger ind i forhold til, hvornår kvinden kan indgå et nyt ægteskab, idet man ønsker at være sikker på, hvem faderen er.

Årsagen til forbuddet ligger ikke i reglerne om uægte børn. Mens man mange steder definerer uægte børn som børn, der er født uden for ægteskab, er dette begreb ikke gældende i jødedommen. Det eneste tilfælde, hvor børn vil få definitionen uægte – benævnt mamzerim – er, hvis en gift jødisk kvinde får et barn med en anden jødisk mand, mens hun er gift.

Kunne der ikke have været mulighed for, at de rabbinere, der blev spurgt i sagen, kunne have løst striden gennem rabbiniske kompromisser? Det tror jeg faktisk, men jeg tror, at deres afgørelser har været påvirket af ønsket om at styrke menighedens ledelse i denne sag”.

Min originale stamtavle, der viser forbindelsen til Camille Pissarro. Forfatteren er ukendt.

Moïse, Rebecca og børnene fandt et tilflugtssted i Charlotte Amalie. De havde penge nok til at begynde forfra igen, bygge hus i Kronprinsens kvarter, etablere forretning og varehuse samt drive skibshandel, og så kunne de igen være troende jøder, fejre jødiske helligdage og tage del i en menighed. Danmark gav øernes befolkning religionsfrihed, måske for at tiltrække nye indbyggere, måske fordi det var nemmest, og Danmark tilbød sikre, velordnede forhold for hvide flygtninge på øerne. I 1800-tallet blev den jødiske menighed fuldt og helt integreret i det danske koloniale samfund. Guvernøren havde al magt og tilsynet med de religiøse samfund.

I 1795 var der 75 medlemmer af den jødiske menighed på Sankt Thomas.⁴ De holdt sabbat og andre jødiske helligdage i deres hjem, og som de andre menigheder skulle jøderne have en gravplads. De havde købt et stykke land i Savanne tæt på det, som senere hedder "Jødegade". I 1792 blev der oprettet et jødisk begravelsesselskab, og i 1796 ansøgte jød-

erne guvernøren om tilladelse til at bygge en synagoge. Tilladelsen fik de uden problemer. Nu fik jøderne samme rettigheder som de forskellige kristne konfessioner, og ligesom de skulle de udvise fuld lydighed over for det danske kolonistyre. Den første jødiske menighed kaldte sig "Bracha v'Shalom v' Gemilut Hassadim".⁵

I 1803 var der 197 jøder eller flere på Sankt Thomas. De havde omkring 238 slaver, og mange ejede skibe, skonnerter og slupper, der benyttedes flittigt til at sejle mellem de caribiske øer og gøre god handel med. De solgte tropiske produkter mod europæiske produkter. Kaptajnerne, tit unge mulatter, hejsede Dannebrog, og så var der fri passage. Mest berømt var en mulatkaptajn, Jacob Jesurun fra Port au Prince. Mange kaptajner og skibsejere bar jødiske navne. Den rigeste jøde var Elias Sarquy fra Marokko, der begyndte sit liv som en fattig tjener for en sultan.⁶ Den første synagoge blev indviet i 1813. En ny gravplads blev anlagt vest for Charlotte Amalie, og der

blev opført et ottekantet begravelseshus, ”Beth Ha-Chaim” (”Livets Hus”).⁷

Den 4. december 1831 udbrød der brand i Charlotte Amalie. Byen blev lagt i ruiner, og synagogen brændte ned. Bach-Nielsen skriver, at der fra nær og fjern ankom penge fra indsamlinger. Danmark og borgere bidrog med store pengebeløb, materialer og arbejdskraft. I marts 1833 afsluttedes de succesfulde indsamlinger. Allerede i 1832 blev grundstenen nedlagt, men synagogen som endeligt, ildfast og orkanmodstandsdygtigt samlingspunkt blev først færdig i 1833. Menigheden på Sankt Thomas blev ifølge Bach-Nielsen et forbillede for jøder i Nordamerika. Her herskede der ingen indbyrdes stridigheder, der var ingen problemer med myndighederne, og menighedens indre organisation var demokratisk og ligelig. Det betød, at kvinder deltog på lige fod med mændene ved gudstjenesterne. I 1850 var der 400 jøder i menigheden.⁸

Synagogen på Sankt Thomas er bygget i traditionel sefardisk stil. Menigheden sidder på bænke, der vender mod hinanden. Læseren eller rabbineren står på bimahen, som er anbragt modsat træbuen, hvor de seks Toraher ligger. Menoraen er fra det 11. århundrede og stammer fra Spanien. Bænke, træbuen og bimahen er af mahogni. Lysekronen er fra Europa, og der, hvor den er forankret i loftet, ses en rund fatning med nymfer. Hver skærm er af Baccarat-krystal, og på højtider brændes stearinlys. I dag er der også elektricitet. Stenene til murene er lokale vulkanske sten, mens murstenene er fra Danmark, og cementen er lavet af sand, melasse og kalk. Fire søjler, der holder loftet oppe, er af buede, håndlavede mursten lavet i moderlandet. De blev fremstillet specielt til denne synagoge, og søjlerne symboliserer de fire matriarker i jødedommen: Sara, Rebekka, Rakel og Lea. Sandgulvet er ganske unikt. Der findes kun fem synagoger i verden med sandgulv. Sandet refererer til den tid, hvor de sefardiske ortodokse menigheder måtte holde deres religion skjult. For at dæmpe stemmer og fodtrin strøede de sand på gulvet.⁹

Et skandaleombrust ægteskab

Moïse og Rebecca havde fire børn: Den ældste, Samuel, blev født i Bordeaux i 1785, Abigail findes der intet fødselsår på, Esther blev født i 1789 og Rachel i 1795. I registeret over dem, der sejlede fra Saint-Domingue, står en Moïse Pomié med to børn og to slaver.¹⁰ Enten var Rebecca allerede rejst, eller også følger hun efter med de to yngste. Samuel rejste væk fra Sankt Thomas og fik seks illegitime børn og adskillige efterkommere på andre øer i Caribien. Han døde på Haiti i 1863.

Esther Pomié (min tip-tipoldemor) giftede sig med Isaac Petit. Han var født i Paris i 1773 og flyttede til Saint-Domingue og derfra til Sankt Thomas. De nåede at få tre børn, inden Esther døde i 1817: David, Félix og Samuel Eugène (min tipoldefar). Isaac giftede sig hurtigt igen med Esthers søster Rachel. De fik tre børn, inden han døde i 1824. Rachel ventede et fjerde, og hun stod nu alene med søsters tre børn, sine egne tre og et på vej.

Samtidig skulle hun passe forretning, ordne testamenter, papirer og meget andet, så Isaacs søster Anna Félicité, som var bosat i Paris og gift med en Joseph Gabriel Pizzarro, født i Bordeaux, sendte sin søn Frédéric Abraham Gabriel (født 1802) på 22 år af sted til Sankt Thomas for at yde hjælp. Hurtigt blev enken og den syv år yngre Frédéric et par. De ville gifte sig, men synagogen forbød et ægteskab mellem en tante og hendes nevø, selvom de ikke var blodsbeslægtede. Debatten varede i otte år fra 1825 til 1833. I de år nåede parret, der jo levede i synd, at få fire drenge: Joseph, Moses, Jacob og Aaron.

Forældrene var opvokset i jødiske hjem og levede i overensstemmelse med jødiske traditioner og ritualer. Derfor måtte de gifte sig for ikke at gøre deres drenge til bastarder. Anmodningen om godkendelse af et ægteskab blev forkastet af menigheden med den begrundelse, at forbindelsen var illegitim og umoralsk. Mahamaden bøjede sig ikke, og ingen kristne vidste noget om sagen, da synagogen ikke ønskede at så tvivl om deres grundlæggende værdier.

Clara Asenath Schultz, født Petit, og dr.phil. Max Friediger, overrabbiner i København fra 1920-1947. Billederne er taget af Kurt Gerron under optagelserne til propagandafilmen i Theresienstadt.

Det var "shanda" (vanære, skandale). Da parrets ældste dreng blev født, blev han omskåret af Abraham Hoheb, og navnet blev registreret i synagogens register uden faderens navn. Samtidig blev deres ægteskab annonceret i St. Thomas Times: "med bevilling den 18. Nov. fra Hans Majestæt Kong Frederik VI og i henhold til det 4. israelitiske ritual er Abraham Gabriel Frederick Pissaro gift med Rachel Petit, født Pomie".¹¹ Synagogen var rædselsslagen, rystet i sin grundvold og i stor forlegenhed. Derfor satte Mahamaden næste morgen en annonce i avisen: "Ægteskabet mellem A.G.F Pissaro og Fru Rachel Petit annonceret i avisen var uden kendskab til os, der bestyrer Synagogen, ej heller var en ceremoni afholdt og foretaget i henhold til vore skikke".¹² Gennem ordre fra bestyrerne og vogterne I. Pretto Hz. Kasserer og sekretær erklærede synagogen entydigt, at "ægteskabet" ikke var legalt. De vidste intet om det, og det var ikke et jødisk bryllup.

Nu blev der erklæret krig. Ægteskabet var en direkte udfordring til Mahamadens autoritet og de love og regler, der tillod jøderne at bo på Sankt Thomas for ikke at tale om et brud på definitionen af traditionelle bryllupsskikke. At parrets snavsede vasketøj var hængt ud for alle og enhver at skue, var forfærdeligt for jøderne. For de kristne på øen havde sagen ingen betydning, men for jøderne var betyd-

ningen stor. Mahamaden skrev til rabbinerne i Amsterdam og København samt til kongen. De svarede, at Pizzaros ægteskab gik imod jødisk retspraksis, og at det ikke havde nogen betydning, hvorvidt de var i familie med hinanden eller ej. Ægteskabet var illegalt og umoralsk.

Kongen udstedte i et brev sin bedømmelse af sagen, som Mahamaden lod trykke i St. Thomas Tidende den 28. december 1827:

På grund af en annonce indsat i St. Thomas Tidende den 22. november, hvor A.P. annoncerer ægteskabet mellem Hr. A.G.F. Pissarro med fru Rachel Petit, født Pomie, gør vi hermed enhver, det må angå, opmærksomme på, at vi har modtaget en officiel skrivelse fra det Kongelige Råd, der skriver, at som følge af Synagogens brev til Hans Majestæt angående det illegale ægteskab, har Kongen taget dette til efterretning og i henhold til den beskyttelse, han gav disse personer, erklærer han: "bevillingen, som han havde udstedt i favør af ægteskabet mellem A.G.F. Pissarro og Rachel Petit må ses som *sub et ob reprobatione*, modtaget på det tidspunkt bevillingen blev udstedt, var det ikke blevet forklaret at de, sagen omhandlede, tilhørte den mosai-

ske religion, og derfor kan bevillingen ikke blive anset for en tilladelse til dette ægteskab, hvilket i brevene fra rabbinerne må anses for ikke at være legalt.”

Fra ordre af:

A. WOLFF

B. Secty

St. Thomas 28. december 1827¹³

I 1833 opgives striden, og ægteskabet sanktioneres og erklæres gyldigt. Parrets fjerde dreng indskrives med faderens navn i synagogens register.¹⁴

Da var Jacob tre år gammel og måske for lille til at blive mærket af skandalen. Han gik nogle år i den moravianske skole i Charlotte Amalie, men da han var 11 år gammel, blev han sendt til Frankrig for at gå i skole og lære om franske traditioner og fransk kultur. Jacob boede i de år hos sine bedsteforældre, Joseph og Anne Félicité. Da han var 17 år, kom han tilbage til Sankt Thomas for at arbejde i sin fars forretning, men tre år efter indså han, at kontorarbejde ikke huede ham. Derfor rejste han til Venezuela med maleren Fritz Melbye. De to malede sammen i to år, hvorefter Jacob vendte hjem for en kort bemærkning, men allerede næste år tillod Rachel og Frédéric, at han rejste til Paris for at studere malerkunst. Han kom aldrig tilbage til Sankt Thomas.

I min besiddelse har jeg et brev (originalen) stilet til min tipoldefar, Eugène Petit, fra Jacob, der nu har taget navneforandring til Camille Pissarro.¹⁵ Brevet er dateret den 10. februar 1882 og er sendt fra Pontoise. Læseren kan læse min oversættelse eller originalen efter artiklens slutnoter. Desværre kender vi ikke svaret. Måske nåede Eugène ikke at besvare det og få gjort, hvad Camille bad ham om. Han døde den 26. september 1882. Pissarro førte en meget omfattende korrespondance, men alle hans breve i flere bind blev solgt på en auktion hos Drouet i Paris i 1975. Så læseren kan lege detektiv og spørge sig selv, om Pissarro var og forblev dansk? Det kan hans kones pas bekræfte. Julie Vellay fik

dansk pas på Det kongelige danske Gesandtskab i Paris den 12. maj 1920 og er indskrevet som værende dansk undersåt.¹⁶ Forblev han jøde?¹⁷ Og hvorfor alt det hyr med hans navn og dets stavemåde? Han måtte have haft nogle papirer for at rejse væk fra Sankt Thomas og senere gifte sig. At købe hus og få børn indskrevet i skoler krævede ligeledes attester. Selv har jeg foretaget en omfattende søgning for at finde hans papirer, men desværre har den ikke båret frugt. Tænk, hvis Camilles forældre som rettroende jøder havde fulgt Mahamadens regler – så var Jacob måske aldrig blevet født.

Fra Sankt Thomas til Danmark – og Theresienstadt: Clara Schultz

Vi skal nu høre lidt om et denne ”onkel” Samuel Eugène og to af hans børn, Clara og Rosalie. Pissarro skrev til Samuel Eugène, søn af Esther Pomié og Isaac Petit, på Sankt Thomas. Samuel Eugène blev enkemand i 1866 og stod alene med seks børn, som var mellem et og 13 år gamle. Clara Asenath var fire år. Mange år senere i København nedskrev hun sine erindringer fra Sankt Thomas, og de giver et smukt billede af Sankt Thomas og livet derovre. Erindringerne er for lange til at medtage her; kun nogle få linjer har interesse, hvorfor de figurerer senere.

Clara blev gift i København den 29. juni 1898 på Rådhuset i København med en kaptajn i flåden, Johannes Hermann Schultz, der døde i 1934. De fik to piger: Ellinor født i 1899 og Ingeborg i 1901.¹⁸ Johannes var flådekommandant i den danske flåde og havde for god og tro tjeneste modtaget 12 medaljer, dekorationer og ordner, blandt andet fortjenstmedaljen i guld.¹⁹ Måske mødte han Clara på Sankt Thomas, da han sejlede i Caribien. Hun skriver ikke mange personlige oplysninger i sine erindringer.

Da jødeforfølgelserne begyndte i Danmark, nægtede hun pure at forlade sin lejlighed og sejle til Sverige. Hun blev i lejligheden med sine to ugifte døtre til den dag, tyskerne bankede på døren og bad dem følge med. Det eneste, hun greb, var en af Johannes’ mange medaljer, som hun hæftede på barmen

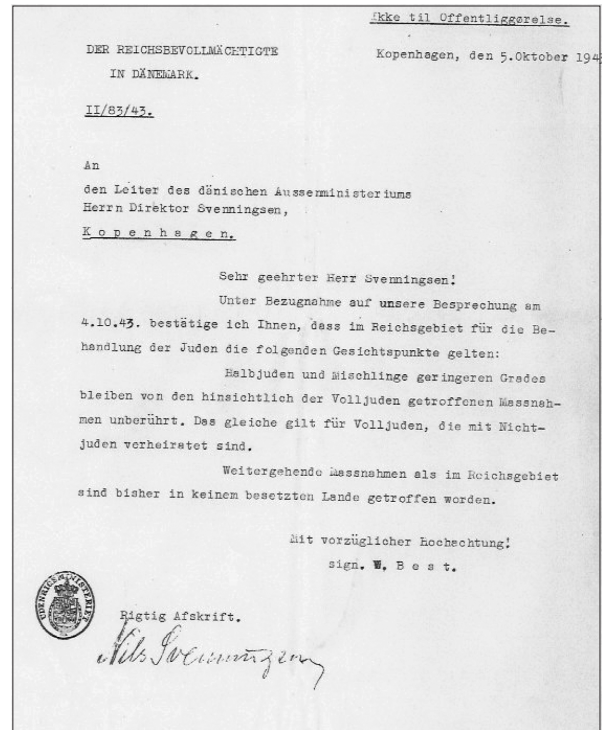

Claras registreringskort. Man aner den tyske medalje, der reddede hendes liv.

og gik rundt med i Theresienstadt, hvortil hun og døtrene blev deporteret i 1943. Hun var da 81 år gammel. Døtrene blev sendt tilbage til Danmark i januar 1944. De var ”fejldeporterede”.²⁰ Clara skriver ikke meget om de år i koncentrationslejren, men denne lille fortælling er guld værd:

I forbindelse med det tågede begreb, fremmede her i Europa havde dannet sig om de Vestindiske øer, tænker jeg med et smil på en czekisk læge, medfange af os danske, som tyskerne under krigen havde deponeret i koncentrationslejren Theresienstadt. - Lægen var flink mod os danske, særlig mod mig, havde ondt af mig på grund af min høje alder, og var altid meget interesseret i at høre om mit tropiske fødested. Han spurgte mig engang: ”Er folket der ude civiliseret?” ”Jeg ved ikke, hvilket indtryk jeg har gjort på Dem”, svarede jeg: ”Syntes De, jeg virker uciviliseret?”. Hvorpå han skyndte sig at forsikre mig om, at han fandt mig meget *meget civiliseret*.

De første dage i kz-lejren tilbragte Clara i Vestbarakerne (ved Sokolovna), hvor de ulykkelige/uheldige børn fra Bialystok var blevet holdt til fange ti dage forinden. Senere blev Clara dog stemplet som ”Prominent A”-fange, måske på grund af medaljen på barmen, måske fordi hendes mand var flådekommandant med høje udmærkelser fra Første Verdens-

Korrespondancen i oktober 1943 mellem den rigsbefuldmægtigede Werner Best og direktør i Udenrigsministeriet Nils Svenningsen.

krig. Denne forfremmelse til ”Prominent A” gjorde, at hun fik lidt bedre boligforhold, og tyskerne kaldte hende ”Frau Kommandant”, men opholdet var ingen dans på roser.

I oktober/november 1943 kom fire transporter med 480 jøder fra Danmark til Theresienstadt. Hjemme i Danmark var man meget bekymret for de deporterede, og derfor blandede embedsmænd sig bestandigt på højeste sted i København og Berlin og krævede i november et besøg i Theresienstadt af en kommission fra Røde Kors. Den første gruppe af danske jøder blev modtaget af Anton Burger, Rudolf Haindl og andre SS-mænd. De nyankomne blev herefter modtaget af Paul Eppstein, som efter befaling fra SS blev venligt modtaget. SS forholdt sig høfligt og opfordrede de danske jøder til at fortælle danskerne hjemme om deres gode modtagelse. De tillod sågar fangerne at ryge. Først efter, at SS forlod stedet, blev de danske jøder frataget deres

værdigenstande og fik jødestjernen hæftet på tøjet. Begyndelsen var frygtelig, men snart fik fangerne pakker fra Danmark og levede lidt bedre end de andre fanger. De fik lov til at skrive og modtage breve og var fritaget for deportering til Auschwitz. I 1944 levede der 94 "Prominente A" i Theresienstadt, hvor seks døde en "naturlig død". Ni blev med efterårstransporten i 1944 sammen med deres familier sendt til gasovnene. Alt i alt overlevede 79 "Prominente A"-fanger trods deres høje alder.²¹

Clara medvirkede i en propagandafilm, der blev optaget i Theresienstadt, hvis mål var at vise omverdenen, hvor godt tyskerne behandlede fangerne. Dr.phil. Max Moses Friediger, født i Budapest i 1884, kongelig dansk overrabbiner i København og "*nicht aufgeführt*" (deporteres ikke til Auschwitz-Birkenau), er sammen med Clara i en scene i filmen. Filmen skulle fremstille kz-lejren som det rene paradys.²² "Den store forskønnelse", kaldtes filmen, andre navne nævnes også. Det var imidlertid nok ikke det paradys, Clara drømte om i sine erindringer.

Scenen med Clara og dr. Friediger er skrevet af en anden fange, Kurt Gerron, tidligere skuespiller og kabaretkunstner, som også skulle agere regissør på filmen, overvåget af SS.²³ Et kamerahold fra Prag lavede drejearbejdet og klippede filmen. I 1945 var den forsvundet, men nogle enkelte scener blev dog opdaget senere. Filmen blev ikke lavet på befaling af propagandaminister Joseph Goebbels, men var et SS-projekt. Den blev lavet mellem den 23. juni og den 26. august 1944. Regningen fra Prag lød på 35.000 Reichsmark, ca. 250.000 kroner, og pengene til at betale filmselskabet stammede fra stjålne jødiske formuer. Gerron endte sine dage i Auschwitz. Han blev deporteret den 28. oktober 1944. Han havde gjort alt under optagelserne for at opmuntre statisterne/fangerne. Det blev til 38 scener, den ene mere rosenrød end den anden: Koncerthus, tesa-lon, bibliotek, posthus, café, strand, dans, folk, der nyder naturen, bader, slikker sol, dyrker sport, børn på en legeplads, i børnehave, gartneri, spisesal, hobbyværksteder, teater og meget andet. I alle scenerne

figurerede unge, smukke mænd og kvinder som repræsentanter for de "rigtige", "gode" jødiske typer. Her er scenen med Clara beskrevet af Friediger:

PARKEN.

En herlig park ude i haven under blomstrende træer. Et rundt bord, hvor der er spændt en parasol. En elskelig gammel dame kommer. Fru X sætter sig i en magelig havestol. Jeg (Friediger, red.) bliver kommanderet til at sætte mig ved siden af hende. De skal ikke agte på, hvad jeg (Gerron, red.) gør. - De passiarer stilfærdigt med hinanden livligt og interessant – kommanderer den utrættelige Gerron. Det var ikke godt! De Dr. Friediger var for tæt ved fruens ansigt! Men hun hører ikke så godt! Det gør ingenting, det er ikke en lydfilm. Om igen, så det var godt! Men bliv bare ved, nu tager jeg et nærbillede!²⁴

Senere kom der lyd og musik på, som var lavet efterfølgende i Prag. Al musik var af jødiske komponister og udvalgt af den danske komponist Peter Deutsch, som også dirigerede orkesteret, der spillede under lydoptagelserne.²⁵

Clara optræder også i nogle få linjer fra en bog skrevet af en tysker fra Berlin, som blev sendt til Auschwitz-Birkenau og myrdet i gasovnene:

Mit første besøg gjaldt enken af den danske admiral Schultz. En værdig, sprød, sart dame på 82 år. Hun talte ikke et ord tysk, så vor samtale blev på engelsk. Hun er selv Jødinde fra jødiske forældre født og opvokset på de danske Vestindiske øer.

Da jeg spørger hende, hvordan et ægteskab med en kristen officer var kommet i stand, svarer hun mig: "Vi i Danmark spørger ikke til religion, når man elsker hinanden og vil giftes." Desværre gør hendes døvhed, at vi ikke kan tale mere sammen.²⁶

Den 13. april blev der i lejren kundgjort, at danskerne ville blive befriet. Clara kom hjem siddende stolt og rank ved siden af chaufføren i en af Bernadottes hvide busser, og hun levede, til hun blev 100 år. Jeg var med til at fejre hende. Hun var en lille sart dame, elskelig og smilende og altid iklædt lange tynde sorte kjoler med høj hals og kniplinger. Medaljen bar hun til sin død. Jeg kan stadig huske hendes lejlighed i Østbanegade 11. Jeg glemmer aldrig døtrene, der lod os børn lege med nogle håndsyede dukker fra Dansk Vestindien. Kroppen var syet af brunt uld, skørt i spraglede farver, hvide bluser med pufærmer, safrangule små ærmeløse veste, halskæder af bittesmå glasperler, guldøreringe og sort hår af garn. Mund og øjne var syet på med garn, og på hovedet var et farverigt tørklæde bundet på caribisk manér. Hendes lejlighed var fyldt med hendes møbler fra Sankt Thomas, billeder, fotografier, graveringer, malerier og nips af skildpaddeskjold, gamle vifter, konkylieskaller og et gammeldags sort hørerør. En forsker sendte mig historien om, hvorfor hun gemte på det.

Silvia Fracapanes e-mail til mig, den 21. juni 2016:

Jeg har hørt en del om fru Schultz fra Ellen Oppenheim, datter af Mélanie og Moritz Oppenheim og søster til Ralph Oppenheim – de var alle fire blandt de deporterede. Ellen havde også kontakt med Ingeborg og Ellinor indtil deres død. Ellen, som dengang var en ung pige på 16-17 år, arbejdede i januar 1945 i en gruppe, der skulle sortere tøj, der var frastjålet jøder, som var sendt videre til Auschwitz-Birkenau. I den bagage, hun sorterede, fandt hun en dag et hørerør, som hun smuglede med hjem fra arbejde og gav fru Schulz, der i Danmark havde haft et høreapparat og led svært under sin dårlige hørelse. Efter sin død fik Ellen hørerøret som minde.

Fru Schulz er nævnt i nogle bøger *Det skulle så være* af Ralph Oppenheims dagbog 1945, senere i 1966 er i ny udgave lidt mere om Schultz'erne, i tidligere udgave står de som

Rosalie Petit som "konfirmand". Ceremonien er nok foretaget af rabbiner Carillon i synagogen i Charlotte Amalie. Min mormor har sat årstallet 1873 bagpå fotografiet, og hvis det er korrekt, er Rosalie 13 år og har således den alder, hvor piger foretog deres "confirmation".

Holm. Ligeledes er fru Schultz nævnt i Mélanie Oppenheims bog *Menneskefalden*. Desuden findes materiale i Det Kongelige Biblioteks samling. De har en samling breve og kort skrevet fra og til Theresienstadt mellem Clara Schultz og døtrene Ingeborg og Ellinor efter disse kom tilbage til Danmark i 1944. Der findes også en kopi af den petition om løsladelse, der blev underskrevet af Prins Knud samt flere højtstående i flåden, der havde kendt hendes mand Johannes Herman Schultz. Den blev afsendt til Werner Best 18. oktober 1943, men førte altså ikke rigtig noget med sig. Der findes også i Rigsarkivet en sagsmappe om fru Schultz, hvor man

kan følge Udenrigsministeriets forsøg på at få hende frigivet.

Apotekerfrue i København: Rosalie Riise

Claras søster, Rosalie (min oldemor), voksede op i samme hus som Clara og blev gift med en kristen apoteker, Valdemar, i 1882.⁸⁷ Da var hendes far, Eugène, død. De blev gift med kongebrev i en stue i A.H. Riises *Apothecary Hall*, viet af en protestantisk præst. Måske burde brylluppet have stået i brudens synagoge, som skikken og reglen var. Jeg tror, at Rosalie havde et ønske om at blive integreret som ”rigtig” dansk og nu fin frue på apoteket, som hendes mand havde overtaget efter sin far, A.H. Riise. De fik fem børn. Alt, hvad jeg kender til hende, er gennem hendes mange breve skrevet hjem til hendes svigerinde i København, og alt drejer sig om bestillinger af rober, kjoler, sølvbestik, porcelæn og deslige. Der står intet om hendes jødiske opvækst.

I brevene har hun en tunge som en giftslange, fuld af ironi og sarkasme især over for folk af lavere stand, men sin mand elsker hun højt og vice versa. Hun er i sandhed blevet apotekerfrue, og i brevene skriver hun ofte i en nedladende tone og kritiserer tit sine børn, sine niecer og nevøer, deres valg af koner og deres mangel på interesse for boglig lærdom. Dovne er de, men alligevel elsker hun dem højt. Af brevene fremgår det, at hun fejrer jul med stor glæde og forærer Dagmarkors (hun synes, at de ser for katolske ud) ved dåb. I et brev fra hendes mand, som er på besøg i Amsterdam med sønnen, skriver han om jødekvartret der:

Vi besøgte et diamantsliberi, det var en Jøde, der ejede fabrikken og derfor ville han ikke sælge i dag, da det er Sabbath'en. Her er en masse Jøder, både rige og fattige, der bor i et Kvarter "das Jüdische Viertel", hvilket er en Ghetto af den værste slags. Vi var naturligvis igennem og så livet som var det mest smudsige man kan tænke sig, og hvor al slags Handel med alt muligt går for sig, også Hus-

livets intimeste Scener, der vrimlede selvfølgelig med Børn, hvoraf Fattigmand jo altid har nok.

I et af Rosalies breve skrevet i december 1899 taler hun om jøder:

Hvad mener du (svigerinden, red.) om artiklen i den dominikanske avis og hvad mener du Hans Excellence vil sige til den? Jeg finder den skammelig og nu erfarer vi, at der var et supplement til artiklen, trykt et andet sted da det skrevne var vanærende og skændigt og blev sendt anonymt til en vis jøde. S.H. Moron syntes at have været en af de begunstigede jøder og følgelig udkom gårdsdagens avis med et brev, i hvilket han protesterer mod, hvad han kalder "at vaske ens snavsede tøj andre steder end hjemme". Valdemar fik løvens andel blev rakkert ned og skældt ud.

Rosalie døde i København i 1941 og nåede ikke at opleve deporteringen af danske jøder. Hendes bror, Moïse (Maurice), forblev på Sankt Thomas, da øerne blev solgt. Han boede i barndomshjemmet og blev aldrig gift, men besøgte tit sine to søstre i København, efter deres søster, Esther Alice, døde på Sankt Thomas. Jeg har nogle af hans breve til Rosalie (skrevet i år 1940). I dem alle ser man hans bekymring for krigen, Hitler og nazismen og forholdene i Danmark. Mange breve er åbnet og censureret af *Die Wehrmacht*, men nogle slap igennem:

Jeg har læst en beskrivelse om de oprørende grusomheder, der sker i de tyske koncentrationslejre, det viser, hvor lavt en nation kan synke, når den svigter alle former for anstændighed. Jeg har aldrig følt kærlighed for Tyskland og næsten alle de tyskere, jeg har kendt, har jeg fundet afskyelige, indbildske og svinske i deres væremåder – Becker, Sonderhoof, Joachimsen var alle svin i menneskelig form, og kan bruges som mønster for andre i deres nation.

Jeg fik rapporten, du sendte mig, og læste om alle de rædsler og grusomheder begået på de stakkels folk, jeg er godt informeret om de kriminelle gerninger Tyskland udøver mod neutrale lande, men det er jo typisk for deres metoder at føre krig på og en total ligegyldighed overfor alle love og overenskomster. Enhver nation, der hjælper Tyskland i denne krig, åbner vejen for tysk domination og vi ved, hvad dette betyder.

Dine kommentarer om krigen og de tyske metoder, de bruger til at udføre dem, er de samme følelser, jeg har. Jeg er helt enig med dig, at døden ville være bedre end at falde i deres hænder, for de kender ikke til barmhjertighed. Jeg har læst en beskrivelse om de oprørende grusomheder, der sker i de tyske koncentrationslejre, det viser hvor lavt en nation kan synke. Deres måde at føre krig på er kriminel, deres totale ligegyldighed overfor love og overenskomster.

Der er også ét brev, dateret den 9. januar 1944, fra Maurices brors (Isaac Theodore) datter, Alice, som skriver til sin bror Achilles i Monte Christi. Hun kendte alt til vore aner og familiehistorier fuldstændig som Clara og Rosalies søster, Esther Alice, og hun forblev som sin far, farfar, Clara, Maurice og Esther Alice i den jødiske tro. Hun skriver meget om den jødiske menighed, salmer, de sang, og bønner, de bad. Her er et uddrag af et brev skrevet i 1944 på Sankt Thomas:

Jeg har ikke modtaget nyheder i årevis, og jeg frygter meget, pga. de religiøse perkussioner, der sker nu. Ikke for et minut ville jeg tro, at Tante Clara, som nu er 82 år gammel, ville rejse til Sverige, det ville hun ikke kunne klare, og jeg tror hun ville hellere dø end at forlade sit hjem. Hendes to døtre og din tante Rosie har måske undsluppet, men man kan jo ikke være afhængig af noget tyskerne siger eller siger de ikke vil gøre.

I et interview med *Weekendavisen* den 3. juni 2016 sagde formand for Det Jødiske Samfund i Danmark Dan Rosenberg Asmussen: ”at der måske er 2-300.000 i Danmark, som har jødiske rødder, men slet ikke opfatter sig selv som jøder”.²⁸ Vi gamle finder stor interesse i at hige og søge og bevare erindringer og minder for eftertiden. Tænk, hvis nu en efterkommer af Moïse og Rebecca en dag skulle spørge til sine aner. Så er det jo godt, at nogle af os nedskriver og gemmer alt. Karen Blixen skrev engang: ”Der findes en anden trosbekendelse, der forkynder for os vor forpligtelse mod fortiden. At glemme den, er den styggeste af alle krænkelse af verdenslovene. Det er dyb utaknemmelighed og fornægtelse af vor gæld”.²⁹ Jeg er enig. Fortiden, som vi skylder alt, må aldrig gå i glemmebogen. Hvordan skal vi mennesker forstå os selv uden at se tilbage og lære af fortiden? Tænk, hvilken rigdom man får lov til at opleve ved at møde henfarne slægter og lære deres livsforløb at kende. Det ville være trist, hvis man skulle svare dem, der spørger til deres fortid, at de skulle have spurgt, dengang deres bedsteforældre levede. Der findes en roman i enhver familie; det kræver bare én, der vil fortælle historien.

LITTERATUR

Adler, H.G.

2017 *Theresienstadt 1941-1945: The Face of a Coerced Community*. Oversat fra tysk af Belinda Cooper. New York: Cambridge University Press 2017.

Bach-Nielsen, Carsten

2005 "Jøderne på Skt. Thomas", *Kristeligt Dagblad*, den 7. september 2005. Tilgængelig online: <https://www.kristeligt-dagblad.dk/historie/jderne-p-st.-thomas> (2017-11-08)

Blixen, Karen

1957 *En Herregaardshistorie*. København: Gyldendals Tranebøger 1957.

Caron, Aimery

2013 "The Port Jews of Charlotte Amalia in 1803", Research Paper for The Caribbean Genealogy Library, 2013. Tilgængelig online: <http://cgl.vi/pages/Caron/PortJews.pdf> (2017-09-07)

Friediger, Max

1946 *Theresienstadt*. København: J. Fr. Clausens Forlag 1946.

Ghetto-Theresienstadt (online)

2017 www.ghetto-theresienstadt.info (2017-25-07)

Klinger, Jerry

2016 "St. Thomas, Virgin Islands". Tilgængelig online: http://www.jewish-american-society-for-historic-preservation.org/images/St._Thomas.pdf (2017-09-07)

Manes, Philipp

2009 *As If It Were Life: A WWII Diary from the Theresienstadt Ghetto*. Oversat fra tysk af Janet Foster, Ben Barkow og Klaus Leiskt. Palgrave Macmillan 2009.

Paiewonsky, Isidor

1959 *Jewish Historical Development in The Virgin Islands, 1665-1959*. Isidor Paiewonsky 1959. Tilgængelig online: <http://ufdc.ufl.edu/AA00004167/00001/1j> (2017-09-07)

Rachum, Stéphanie

2000 "Camille Pissarro's Jewish Identity", *Assaph* 5, Tel Aviv, 2000. Tilgængelig online: <http://www5.tau.ac.il/arts/departments/images/stories/journals/arhistory/Assaph5/01rachum.pdf> (2017-09-07)

Rifbjerg, Synne

2016 "De danske jøder", *Weekendavisen*, den 3. juni 2016.

NOTER

¹ Årstallet for deres ankomst er baseret på min gamle franske stamtavle. Den eneste fødselsdato, der står listet, er Moïse og Rebeccas søn Samuels. Deres datter Abigail mangler, og døtrene Esther og Rachels fødselsdatoer, som fremgår senere i artiklen, er mine gættede ud fra de øvrige navne på stamtavlen.

² Caron 2013, s. 8. I sin artikel fra 2013 medtager Aimery Caron en række interessante navnelister over jøderne i Charlotte Amalie. Her er Moïse blevet til Moses Mansanto. På listen side 8 er der en Benjamin Simmonds, som ganske sikkert er min oldemor Julie Eves bedstefar. Han figurerer på en af min families stamtavler. Listen på side 10 viser, at Moïse ejede skibe. På side 8 er optegnet under Pomié: En mand, to børn og to slaver, størrelsen på hans ejendom og "Skt. Dom" (oprindelse). Rebecca og to piger mangler.

³ Bach-Nielsen 2005, onlineversion. Artiklen udkom samtidig med udgivelsen af Judah M. Cohens bog *Through the Sands of Time – A History of the Jewish Community of St. Thomas, U.S. Virgin Islands*. Mange artikler om jøderne på Sankt Thomas refererer til denne bog, blandt andre tidligere nævnte Aimery Caron.

⁴ Bach-Nielsen 2005, onlineversion.

⁵ Caron 2013, s. 2.

⁶ Caron 2013, s. 5.

⁷ Bach-Nielsen 2005, onlineversion.

⁸ Bach-Nielsen 2005, onlineversion.

⁹ Paiewonsky 1959, s. 11.

¹⁰ Caron 2013, s. 8. Se også s. 10.

¹¹ Rachum 2000, s. 8. Oversat til dansk af artiklens forfatter. Rachum refererer til Enid M. Baas bibliotek på Sankt Thomas, en ekspert i Pissarro- og Petit-familierne. Alt er samlet i Von Scholten-samlingen på hendes bibliotek.

¹² Rachum 2000, s. 8. Oversat til dansk af artiklens forfatter.

¹³ Klinger 2016, s. 15.

¹⁴ Rachum 2000, s. 9.

¹⁵ Under udarbejdelsen af denne artikel er originalen doneret til Ordrupgaard Museum i marts 2017 i forbindelse med udstillingen *Pissarro. Et møde på Skt. Thomas*.

¹⁶ Se et billede af Julie Vellays pas online på: <http://ekldata.com/-2zJpwmhSaRiMS0x0onF5zLA1Rw@800x1081.jpg>.

¹⁷ Rachum 2000, s. 12-28.

Pissarros brev til Samuel Eugène Petit

Brevet til Samuel Eugène er oversat til dansk af artiklens forfatter. Originalen på fransk og en renskrivning af dette findes nu på Ordrupgaard Museum. Brevet er sikkert kommet Rosalie i hænde, da hendes far døde, og så har hun opbevaret det i årevis i en kiste, som min mormor arvede. Heri fandt jeg det for mange år siden og har haft det liggende, indtil jeg donerede det til Ordrupgaard i forbindelse med deres udstilling *Pissarro. Et møde på Skt. Thomas*.

Pontoise (Seine et Oise)

1. feb. 1882

Min kære Eugène,

Længe har det været min hensigt at skrive til Sankt Thomas angående et anliggende, der har store konsekvenser for mig selv og min familie, som består af fire drenge og en lille pige. Jeg har talt med min broder om denne sag,

og han har stærkt rådet mig til at henvende mig til Dem med fuld tillid. Jeg indrømmer, at jeg ikke har ført megen korrespondance med Dem siden min afrejse fra Sankt Thomas. Jeg tør næsten ikke sende Dem min henvendelse, som måske er indiskret, men opmuntret af Alfred har jeg alligevel accepteret, idet jeg kender Deres imødekommenhed, når det drejer sig om at hjælpe Deres venner.

Her er, hvad sagen drejer sig om: min fødselsattest er ikke godt lavet (skrevet). Mit fornavn Camille er ikke nævnt, og efternavnet er skrevet med Z. Det drejer sig så nu om at rette op på dette, hvis det er muligt gennem en Notarius Publicus for at få et dokument, der bekræfter, at Camille Pissarro er den samme person som Jacob Pissarro. Hvis det ikke skulle være muligt at rette op i ortografien, så få udskrevet et dokument udfærdiget af en advokat med domskendelse og legalisering fra det franske konsulat, som kan konstatere (bekræfte) min identitet med hensyn til fornavnet Camille og ortografien af navnet Pissarro. Det skal være præciseret klart

¹⁸ Begge piger er døbt. Dengang og indtil 1970 skulle de, der agtede at gifte sig og var af forskellig tro, underskrive en attest om, hvilken tro eventuelle børn skulle opdrages i. Pigerne blev lutheranske protestanter.

¹⁹ Se foto af Claras registreringskort fra kz-lejren, hvor fortjenstemedaljen står nævnt.

²⁰ Det blev med tysk grundighed undersøgt, og de to ugifte døtre var protestanter.

²¹ Adler 2017, s. 133.

²² Se oplysninger om Clara og propagandafilmen på: www.ghetto-theresienstadt.info.

²³ Yderligere oplysninger om Kurt Gerron i forbindelse med propagandafilmen findes på: www.ghetto-theresienstadt.info.

²⁴ Friediger 1946, s. 118.

²⁵ Se www.ghetto-theresienstadt.info.

²⁶ Manes 2009, s. 220. Oversat til dansk af Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane.

²⁷ Ved ægteskabet med kristne Valdemar vedblev Rosalie at tilhøre Mosaisk Troessamfund, ligesom hun i folketællingerne fra 1916 og 1921 fortsat tilhørte Mosaisk Troessamfund.

²⁸ Rifbjerg 2016, s. 8.

²⁹ Blixen 1957, s. 18-19.

og tydeligt, samt at de to S'er mangler, da man her i Frankrig er meget strenge over for al identitet, der måtte være dårligt defineret. De forstår, hvad alle disse fejl har af konsekvenser for mig, i særdeleshed fordi jeg er meget kendt i kunstverdenen. Modtag, min kære Eugène, min tak og venlige hilsener, og jeg beder Dem hilse Deres hustru fra mig.

Mor har det ganske godt trods sin høje alder, og hun beder mig også hilse Deres hustru fra hende. Deres hengivne

C. Pissarro

85 Quai du Pothuis, Pontoise, Seine et Oise

PS. Med hensyn til omkostningerne, så giver jeg pengene til min mor, og Victoria betaler Dem. Ønsker De en anden betalingsmåde, kan De skrive til mig. Vær så venlig at svare så hurtigt som muligt, da jeg skal skrive et brev af presserende karakter.